

יחידה מספר 2: מעלת הצדקה

מקורות עיקריים

טושו"ע סימן רמ"ז כולו. רמב"ם פ"י ה"א-ג'. מקורותיהם בסוגיות הש"ס. אהבת חסד ח"ב פ"ז.

נקודות עיקריות להרחבה

1. הכותרת של הסימן בעייתית: אין כאן כל עיסוק בכפייה על צדקה (זה מופיע בתחילת הסימן הבא). אמנם ישנו כאן דיון על שכר המצוה, וזה מקרין על האפשרות לכפות עליה. ועו"ל שבגלל החשיבות ומעלות הצדקה המנויות כאן אפשר להבין מדוע כופין עליה. ואכתי צ"ע.

2. המצוות מה"ת ומדרבנן (ראה שיעור פתיחה)

3. מדוע הרמב"ם והטושו"ע מתעכבים על נקודות מחשבתיות? האם אלו הלכות או רעיונות? נקודות מחשבתיות עולות ברמב"ם ובטושו"ע בעיקר בסיימי ספרים, ומצינו התייחסויות מחשבתיות בתוך ההלכות בעיקר בהלכות תשובה לרמב"ם. המשותף לצדקה ולתשובה הוא שבשני המקומות הרמב"ם לא מסתפק בקביעה שישנו דין מן התורה המחייב אותנו לתת צדקה, או לעשות תשובה, אלא מנסה לשכנע אותנו לעשות את המצוות הללו על ידי תיאור מפורט של מעלותיהן המתבסס בעיקר על סוגיות אגדיות. ייתכן שהסיבה לכך היא ששתי המצוות הללו דורשות עשייה מתוך שכנוע פנימי ולא רק 'לשם מצוה', כשאר מצוות. לכן הרמב"ם מנסה לשכנע אותנו בנחיצותן ובחשיבותן (ראה בשיעור הפתיחה, שם עמדנו על 'לא ירע לבבו' ועל המימד הנפשי שבמצוות הצדקה כולן).

לעניין הלכה בנושאי מחשבה ומוסר ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך 'הלכה', הערות 38-44 (בעיקר 44). לעניין ללמוד הלכה מאגדות ראה שם בתחילת סעיף ה'.

4. האיסור לנסות את ה'. ההיתר בצדקה או במעשר. ראה דברים ו' ט"ו, ו"ד כ"ב, ובמפרשים. וכן בבלי תענית ט' ע"א ובמפרשים. ועי' עיניים למשפט ב"ב י' ע"ב החלק השני של ד"ה 'סלע זו לצדקה' באורך, ומנ"ח מצוה תכ"ד. לעניין מניית לאו זה, ראה ספהמ"צ לאו ס"ד, וחינוך תכ"ד שמנאוהו אחרת, וסמ"ג ס"ד שמנאו. וראה בס' דרך מצוותיך (לבעל המל"מ) ח"ב עמ' תכ"ו במהדורת פרנקל של ספהמ"צ, ד"ה 'עוד ראיתי' הראשון שם. האם זהו איסור לנסות את ה' מחשש התפקרות (ראה תורה תמימה דברים ו' אות ע"א). או איסור לעבוד את ה' על תנאי (ראה רמב"ן שם). או איסור לעבוד את ה' שלא לשמה, למשל לעשר כדי שנתעשר (ראה בחידושי הרי"ף בעין יעקב לתענית ט', ובחידושי הגאונים בעין יעקב שם, ובתו"ט ומדרש שמואל אבות פ"א מ"ג, וע"ש בכל המפרשים בעניין עבודת ה' ע"מ לקבל פרס).

ראה ציון ההלכה פ"ז סקס"ח. האם לפי"ז אפשר לבחון/לנסות את הקב"ה בכלל? לכאורה זוהי תפיסה שאכן אין כאן היתר לנסות את הקב"ה אלא אולי לעבדו שלא לשמה (כדי להתעשר. ולא תמיד יצליח). לאור כל אחד מן ההסברים דלעיל, תהיה נפ"מ לצדקה/מעשר, במה הם שונים משאר מצוות? לדעה א' שכר הצדקה אינו תלוי בעבירות שיש לאדם, כלומר היא ודאי מעשירה (ראה ברכי יוסף כאן, ד"ה 'שכר הצדקה', ובגר"א על הרמב"ם פ"י ה"ב, ובפרישה כאן בשם מורו). לשיטה ב' צ"ע מאי שנא צדקה לעניין זה? ואולי לשיטה זו כמו לשיטה ג' ההבדל הוא שמותר לתת צדקה שלא לשמה (על מנת שיחיה בני וכדו'. ראה שיעור פתיחה). נפ"מ נוספת האם יש הבדל בין תוהא למאמין לעניין איסור זה (ראה גליון מהרש"א בשו"ע כאן). נפ"מ נוספת האם ניתן לנסות את ה' בתוצאות אחרות פרט לעושר (שיחיו בניו וכדו') – ראה פת"ש סק"א. מה פירוש שמותר לנסות את ה' במעשר/צדקה: האם כשהנסיין נכשל מותר להפסיק לעבדו? אם לא – מה נסיון יש כאן? וצ"ע ג'. שו"ר דאפ"ל שאם הנסיין נכשל יעבוד את ה' מיראה ולא מאהבה (כלומר הנסיין הוא לבחון את אהבת ה' אליו). ועי' עיניים למשפט שם בסוה"ד.

בשו"ע ב' דעות האם מותר לנסות בצדקה או רק במעשר. ראה בדרישה כאן שפי' על מעשר כספים (וע"ש טעמו), ולעומתו בפתחי תשובה וגליון מהרש"א כאן שסברו שהוא רק במעשר תבואה. וראה דרך אמונה פ"ז סקס"ט-ע'. יש לשים לב! לכאורה זוהי ממש שאלה הלכתית.

5. חשש לייחוסו של האכזרי

ברמב"ם רפ"י (ובעקבותיו בטור, ושו"ע השמיט, וראה להלן) מתוארת הצדקה כמאפיינת את זרעו של אברהם אבינו. לכאורה אלו אמירות שמטרתן רק להמריץ אותנו לתת צדקה, וכך מפורש ברמב"ם פ"י ה"א שכתב שמפני זה עלינו להיזהר טובא במתן צדקה. ואולם בה"ב נראה כאילו הרמב"ם מרחיק לכת וקובע קביעה בעלת משמעות הלכתית: "וכל מי שהוא אכזרי ואינו מרחם יש לחוש לייחוסו" (ובטור ושו"ע כאן השמיטו). ולפי"ז שפיר דייק הרמב"ם בלשונו בה"א שכתב: שהצדקה סימן **לצדיקי** זרע אברהם אבינו (ולא לזרע אברהם אבינו בסתמא). ראה מקורות לרמב"ם בבבלי ביצה ל"ב ע"ב, וביבמות ע"ט ע"א. ביבמות שם מובאים ג' סימנים: ביישנים, רחמנים וגומלי חסדים. ראה ביאור ההלכה כאן מחלוקת אי בעינן כל הג' סימנים (ומגמ' ביצה ראיה לרמב"ם). ועיין השלכות הלכתיות בב"ש אהע"ז סי' ב' סק"ה ושאר נוס"כ שם. ועיין עוד ברמב"ם הל' איסו"ב פ"י"ט ה"ז, עבדים סופ"ט, חובל פ"ה ה"י, תשובה פ"ב ה"י ופיהמ"ש אבות פ"ה מ"כ. וצ"ע האם זה תלוי בנורמות רווחות. למשל האידינא דנפישו בינינו אכזריים ר"ל, ועוד יותר נפישו מרחמים על אכזריים (שסופם מתאכזרים לרחמנים), האם עלינו לחוש לייחוסם? יש לשים לב! כמבואר ברמב"ם איסו"ב ושו"ע אבהע"ז שם, זוהי נפ"מ לשידוכים. ולאור כל זה, קצ"ע איזה נימוק למתן צדקה יש כאן? והרי אם אנו מזרע אברהם ניתן צדקה, ואם לאו – לא ניתן. האם לתת צדקה יהפוך אותנו ליותר זרע אברהם. וכנראה כוונת הרמב"ם שזהו מאפיין מהותי של אבותינו, ושראוי מאד לאמץ אותו, ופשוט.

6. החשש למיתה

הטושו"ע קובעים כי מאד יש להיזהר בצדקה שכן העני עלול למות אם לא ייתן לו (כעובדא דנחום איש גמזו, תענית כ"א ע"א).

ראה ב"ב י' ע"א הדו-שיח בין טורנוסרופוס לר"ע שמסקנתו היא שהקב"ה אינו מפרנס את העניים אלא משאיר את פרנסתם עלינו בכדי לזכות אותנו במצווה (וראה בשיעור הפתיחה). האם כאשר נבחר לא לקיים את המצוה העני אכן ימות? האם גורלו של העני תלוי בנו עד כדי כך, וכל זאת בכדי לזכותנו במצווה? האם הקב"ה פוגע באדם אחד בכדי לזכות אחר?

מהטושו"ע כאן נראה שהקב"ה אכן ברא את עולמו באופן שאם לא ניתן צדקה העני ימות, וצע"ק. עוד יש לעיין האם מי שלא נתן צדקה לעני, וההוא מת (כעובדא דנחום איש גמזו), הוא בבחינת גרם הריגה. האם הוא עבר רק על איסור צדקה ('לא תאמץ' ו'לא תקפוץ'), או שמא גרוע מכך? בפשטות הוא עובר על 'לא תעמוד על דם רעך', וגם זה באונס (שהרי אינו יודע שיש כאן סכנה לחיי העני). אמנם לאחר אזהרת הפוסקים כאן נראה דשוב אינו חשוב כאנוס (ולפחות הוא שוגג ולא אנוס, דומיא דמש"כ הרשב"א שבועות י"ח לגבי מי שבא על אישתו סמוך לוסת וראתה דם דהוי שוגג ולא אנוס על אף שוסתות דרבנן. ועיין כלי חמדה פ' בלק אות ד' בעניין זה).

וראה מהרש"א ועץ יוסף (נדפס בעין יעקב) על עובדא דנחום איש גמזו, שדנו לגבי מידת האשמה של נחום במיתתו של אותו עני. ובבניהו (בן יהוידע) שם פי' כמהרש"א שלא היה בנחום איש גמזו חטא, והוא ביקש להביא היסורים על עצמו.